

апеляцій до "всіх куточків планети" та "всіх обріїв європейської культури". Вони цілком справедливо обізвуть книгу "Історія і культура" культуртрегерством — і ми не станемо сперечатися з цим необразливим, зрештою, визначенням; ми лише доповнимо його побажанням, щоб і наша академічна наука, не зрікаючись, зрозуміло, своєї академічності і не впадаючи в етнокультурну амбівалентність, досягла водночас подібного рівня евристичного мислення, подібного рівня освіченості, інтелектуальної багатогранності і — свободи.

Микола Рябчук

Orest Subtelny. *Ukraine. A History*. 2nd ed. — University of Toronto Press. — 1995.

Орест Субтельний. Україна: історія. 5-те вид. Переклад з англійської Ю. Шевчука. — К.: Либідь. — 1996.

Орест Субтельный. Украина: история. Перевод с английского В. Звизняцковского и Г. Касьянова. — К.: Либідь. — 1994.

Ю. Зайцев (керівник авторського колективу). Історія України. — Львів: Світ. — 1996.

Попри цілком очевидний занепад українського книговидання, а ще більше — книготоргівлі, свідками чого ми стали за останні п'ять років, принаймні один жанр залишається досить стійким перед ударами справді дикого, не так капіталістичного, як радше колоніального, ринку. Ідеться про жанр історичної прози — белетристичної, науково-популярної, наукової. По-своєму це цікавий феномен, який відбиває потребу новопосталої «неісторичної» нації в самоусвідомленні, в окресленні часових і просторових координат свого існування.

Історія України, як відомо, тривалий час була предметом не тільки маловідомим, а й малодоступним; за надмірний інтерес до цієї теми можна легко було поплатитися вигнанням з вузу, з праці і навіть ув'язненням. Перевидання заборонених праць Грушевського, Костомарова, Антоновича, Полонської-Василенко, Єфименко, Дорошенка і багатьох інших «буржуазно-націо-налістичних фальсифікаторів» до певної міри заповнило інформаційний вакуум, створений «єдино правильною» історіографією «Короткого курсу ВКП(б)» та «Тез до 300-ліття возз'єднання України з Росією».

А проте всі ці книги запізнилися щонайменше на півстоліття — і то не лише хронологічно, а й методологічно. Закономірно, що

в цій ситуації найприступнішою і найпрактичнішою для сучасного читача виявилася «заморська» історія України канадського професора Ореста Субтельного, оперативно, часом навіть на шкоду якості тексту, перекладена «Либіддю» в 1991 році. За п'ять років ця книга витримала в Україні п'ять перевидань, зокрема й у м'якій обкладинці, і навіть діждалась російськомовної версії, у якій Михайла Грушевського нарешті названо «народником» (тобто так, як у Субтельного — «populist»), тимчасом як в українському перекладі з видання у видання вперто кочує невідомо ким і навіщо сфальсифікована формула «послідовний демократ».

Сама англomовна назва книги «Ukraine. A History» мовби передбачає множинність поглядів на історію: неозначений артикль «а», що ніяк не перекладається українською мовою (як і, зрештою, означений артикль «the»), вказує, що перед нами — одна з багатьох можливих «історій», партикулярна версія, цілковита протилежність до єдино можливої й правильної «the History» — історії, що претендує на вичерпність та остаточність.

Уся західна історіографія продукує сьогодні лише «a history», — чесно визнаючи обмеженість і відносність, «партикулярність» людського погляду на історію. «The History» — як Історія з великої літери, універсальна й тотальна, — залишилась у минулому, де панував універсальний, тотальний світогляд. В Україні зразками такої «the History» були літописи, що починалися з сотворіння світу, з Адама і Єви, з Ноя та його синів, і вписували українські події у цей вселенський, однозначно детермінований Господнім промислом, контекст. Анонімність усіх цих творів закономірна, адже «the History» — це Історія Історій, писана не тим чи тим автором, а — Творцем; ім'я літописця як вияв приватності, партикулярності є, отже, недопустимим у творі універсалістичному й понадособовому.

Ренесанс ознаменував перехід від релігійної тотальності до світської партикулярності, від єдиної Книги Книг (the Bible) до безлічі авторських, індивідуалістичних витворів, від the History до безлічі імпресіоністських мазків, кожен з яких — це лише «a history».

Розрахована на англomовних студентів, які взагалі мало що знають про Україну, «A History» Субтельного, здається, нічого не втратила від зміни свого адресату, бо ж пересічний український читач, як з'ясувалося, знає про власну історію не набагато більше. Можна припустити, що такий читач належно оцінить позапартійний, об'єктивний стиль книги, позбавленої «патріотично-пропагандистських» ухилів, зате сповненої належних уваги й поваги до різних, часом не зовсім приемних для українців поглядів на спірні проблеми. Всі ці погляди — українські, російські, поль-

ські, німецькі — викладаються, якщо виникає така потреба, з академічною безсторонністю, стримано і коректно.

А головне, в книзі Субтельного знайдено дуже вдалий баланс між емпіричними даними (датами, іменами, подіями) та їхнім концептуальним осмисленням, «метаісторичним» узагальненням. Найголовніші проблемні вузли української історії вдало виділені, сформульовані і нанизані на чітку подієву канву східноєвропейського розвитку.

На жаль, майже цілковитою протилежністю до книги Субтельного є «Історія України», підготовлена групою українських учених під керівництвом Ю. Зайцева і видана нещодавно у Львові видавництвом «Світ». Попри те, що загальні схеми історичного розвитку України в обох книгах збігаються, а деякі розділи львівської книги є взагалі ледь не дослівним переказом відповідних пасажів Субтельного, читати цю книгу — справа невдячна і, прямо скажемо, малоприємна. Безліч імен, дат, цифр, фактів, розсипаних на сторінках «Історії України», свідчать радше про добрі компіляторські здібності авторів, ніж про їхнє уміння дати лад своїй «картотеці», розумно структурувати й концептуалізувати нагромаджений матеріал.

Не кожен Шерлок Холмс, як відомо, може бути Конан-Дойлем; не кожен знавець історичних подій здатен їх викласти чітко й прозоро, без сумнівних апеляцій до «державотворчих традицій», які ще хтосьна-відколи «існували у південній частині східнослов'янського етнічного масиву», і не менш сумнівних розмірковувань про шкоду, що її завдав у XV столітті литовський князь Свидригайло «українській справі». (Псевдопатріотична патетика є, власне, лише зворотним боком концептуальної безпорадності: суто академічне питання, наприклад, про те, чи можна вже з IV тисячоліття до нашої ери говорити про автохтонність населення України, набуває в такому контексті якоїсь абсолютно гротескної, «шаманської» аргументації: виявляється, можна, бо це населення «зберегло через тисячоліття основне — любов до рідної землі, психологію творця і працівника, а не зайди і грабіжника»).

Попри приблизно однаковий обсяг обох книг і попри, здавалося б, значно ширший фактаж, розсипаний на сторінках «Історії України», її пізнавальна вартість, порівняно з «Історією» Субтельного, незрівнянно менша. Бо, коли йдеться про самі лише факти, імена, дати, то за ними, так чи інакше, краще звертатись до енциклопедій та довідників (тим більше, що в «Історії України» ви все одно не знайдете ні іменного покажчика, ні хронологічної таблиці, ні бодай поганенької картосхеми). Коли ж йдеться про розуміння історії — як процесу і як проблеми чи, власне, низки проблем, — то канадська історія України відрізняється від

львівської приблизно так, як новочасна академічна праця від студентської курсової.

Досить поглянути на тлумачення, себто осмислення, будь-якого епізоду в одній книзі і в другій, аби зрозуміти принципову концептуальну відмінність між ними. Ось, скажімо, складна і часто дискутована у світовій історіографії проблема «норманського» походження київської держави. Для львівського автора це лиш привід дати відсіч «антипатріотичним» норманістам, не вартим і двох зневажливих речень; тоді як для канадського автора — це підстава для стислого, науково сумлінного викладу обох теорій, з посиланням, зокрема, на видатного українського вченого з Гарварду Омеляна Прицака (котрого львівські історики чомусь узагалі не згадують, навіть у бібліографії, — хоч його праці вже перекладались по-українськи). Посилаючись на Прицакову, а відтак Пайпсову паралель між торговельним «бізнесом» київських варягів та яким-небудь новочасним комерційним підприємством на зразок Ост-Індської компанії, Субтельний дає цікаву версію функціонування ранньокиївської держави, а відтак з'ясовує особливості тамтешнього феодалізму, його «недорозвинений» характер (більшість західних вчених узагалі не вважають устрій Київської Русі «феодальним», вбачаючи в цьому суто марксистське спрощення). І врешті, загальна аморфність, структурна слабкість Київської імперії та її остаточний крах подаються як наслідок згаданої недорозвиненості — колос на глиняних ногах, стверджує Субтельний, був внутрішньо приречений, і його падіння лише прискорилось, а не спричинилось нашестям монголо-татарів.

Інший приклад — конфлікт із князем Бутурліним під час підписання Переяславської угоди (московський посол відмовився присягати від імені царя перед козаками, заявивши, що його «государ» не присягає перед своїми підданими). Для львівського автора цей епізод лише ознаменував початок тертя й непорозумінь між козаками і московитами. Для Субтельного — це ціла метафора двох різних, несумісних світоглядів: європейського-легалістичного, заснованого на праві й контракті, та азіатського-свавільного, заснованого на нічим не обмеженому всевладді тирана.

Приклади можна продовжувати, проте загальна тенденція й так очевидна. Те, що для українських авторів є здебільшого нагромадженням слабо систематизованих емпіричних фактів, вишикуваних у суто хронологічний процес позитивістського «державотворення», для Субтельного є значно складнішою грою різноманітних сил і тенденцій, взаємодією (і взаємовиявом!) світової метаісторії з певною унікальною комбінацією регіональних особливостей, що є радше «процесом у собі», ніж відбиттям якоїсь містифікованої «державотворчої» телеології. Як наслідок, кожен факт чи подія у книзі Субтельного є глибшими, бага-

томірнішими, значущішими і, як не дивно, зрозумілішими. Саме з цієї книги можна довідатись більше і про середньовічні цехи та стани, і про братства, і про Магдебурзьке право, і про Литовський статут, і про падіння Константинополя та концепцію «Москви — Третього Риму», і про саму появу Московії, і про Литву, й про Орду, і про «великий зерновий бум» у Європі XVI ст., що його українські автори взагалі не згадують, хоч він мав вирішальне значення для багатьох процесів на Україні; і про те, чому Хмельницький після блискучих перемог не проголосив себе володарем України, а все шукав, під чю б руку піддатися; і про причини поразки української революції 1917-21 років, і про безліч інших речей, що їх українські автори коли й згадують, то без проникнення в суть, у контекст, у функціональну схему заплутаного історичного механізму.

Втім, задля справедливості зазначимо, що «Історія України» писалася тринадцятьма авторами — досить різного, судячи з відповідних розділів, рівня. Деякі розділи виглядають цілком пристойно, а один («Національне відродження. Кінець XVIII — початок XX ст.» Я. Грицака) — навіть, можна сказати, блискуче. В цілому, однак, львівська версія історії України є радше сумним виявом нашої провінційності, ніж серйозним викликом уже існуючим текстам. Заключний акорд того вияву — чималий список літератури, в якому майже нема іншомовних джерел (крім російських), — і то нема навіть таких першорядних, як «Суспільні зміни та національна свідомість в Україні XX ст.» Б. Кравченка, «Дилеми незалежності» О. Мотиля, «Від перебудови до незалежності» Т. Кузя й Е. Вільсона, «Український націоналізм» Дж. Армстронга, «Чи має Україна історію?» М. фон Гагена; нема там і згадки про праці Вяч. Вс. Іванова, В. Топорова, Н. Голенищева-Кутузова, Е. Кінана, Д. Сондерса, Ф. Сисина, ані навіть про перевидану позаторік у Києві книгу Г. Костюка «Сталінізм в Україні».

Але й негативний досвід — це теж досвід, і першу спробу львів'ян можна було б вітати, коли б не стояв на ній гриф «Допущено Міністерством освіти України». На книзі Субтельного такого грифу немає, отож змагання між двома книгами може закінчитися тим, що студенти не прочитають жодної. Тоді як варто було б — обидві.

Микола Рябчук